

"GÖNÜL" KELİMESİ ÜZERİNE

Dr. Mehmet AYDIN

İnsan yalnızca bedeniyle sınırlı bir varlık değildir. İnsanın aklı, arzuları, düşünce ve duyguları ve daha pek çok değerleri vardır. İnsanın sahip oldukları arasında gönlün, kalbin ve yüreğin ayrı bir yeri ve önemi vardır.

Gönül, yürek ve kalp kelimeleri yakın anlamlı sözlerdir. Ama bu göstergeler, eş anlamlı sayılmazlar; hele tam eş anlamlı hiç sayılmazlar... Belki *yürek* ve *kalp* tam eş anlamlı sayılabilir. Bu eş anlamlılık ilişkisi de bu göstergelerden birinin yerli, ötekinin alıntı olduğu bilinince daha iyi anlaşılır. Bu diziye aynı alanın kelimesi olan Farsça dili de eklemek gerekir. Ama sanki *dil, gönül* kelimesine diğerlerinden daha çok yakındır.

Kavram alanı, birbiriyle ilişkili ve birbirine yakın kavramların, eş anlamlıların içinde düşünüldükleri alan olarak tanımlanabilir.¹ Bu bakımdan *gönül, yürek, kalp* ve *dil* kelimeleri aynı kavram alanının kelimeleridir.

Gönül kelimesinin eski Türkçe metinlerde "akıl" ve "anlayış" kavramlarını da karşıladığı görülür. Demek ki *gönül* yalnızca *yürek, kalp, dil* kelimeleriyle ilişkili değildir.

Gönül kelimesi Türkçenin söz varlığı içinde de önemli bir yere sahiptir. Bir kelimenin temel söz varlığından sayılmasının ölçütlerinden biri de onun çeşitli deyimler içinde, bu deyimlere temel olarak kullanılması gösterilmektedir.² Bu açıdan baktığımızda *gönül* kelimesini Türkçenin temel söz varlığının bir ögesi saymamak için hiçbir sebep yoktur. Çünkü *gönül* sözü gerek deyimler ve gerekse atasözlerinde sıkça kullanılmıştır.

Gönül sözü insanın manevî cephesiyle, duygu dünyasıyla ilgili temel kavramları yansıtan bir ögedir. *Gönül*, üstelik insanla ilgili en yüce duyguların anlatımına da araçlık eder. Hem ilâhî aşkın hem de beşerî

* *Türk Dili*, S.: 566, Şubat 1999, s.104-108.

¹ Doğan Aksan, "Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Üzerine", *TDAY Belleten* 1971,

2. Baskı, Ankara 1989, s.254.

² Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, C. III, Ankara 1982, s. 21.

aşkın kaynağı gönüldür. İnsanın tutkularının, isteklerinin alevlenerek tutuştuğu merkez de yine gönüldür.

Gönül, kırılmandır; ama gönül kırmak insanca bir davranış sayılamaz. Gönül hem verilebilir, hem alınabilir. Gönül kapılabilir, çelinebilir, kaptırılabilir, yıkılabilir, akabilir, akıtılabilir, bağlanabilir, berkitilebilir, azalabilir vb. sözün özü Türkçe gönülden yana zengin mi zengindir. Bir bakıma Türkçe bir gönül dilidir.

Gönül kelimesi şiir dilinin de en sık kullanılan öğelerinden biridir. Birçok açıdan gönül tam bir şiir kelimesidir. Bütün sevenler, sevmişler, ermişler şiire gönül bağlamışlardır. Böylesi insanlar için Türkçede *gönül adamı* adlandırması yaygındır. Şiir söyleyip yazarları da aynı şekilde adlandırmak hiç de yanlış olmaz.

Bir bakıma gönül Türkçenin söz varlığının yalnızca bir ögesi değil, aynı zamanda çağrışımdan yana alabildiğince zengin, dallı budaklı bir kavramı, alanı geniş mi geniş bir kelimesidir.

Böylesi dallı budaklı bir kavram üzerinde düşünmek ve böylesi geniş kullanıma sahip bir kelimeyi enine boyuna araştırmak çetin bir iştir. Ancak aynı zamanda yapılması, yapılmazsa bile denenmesi gereken bir iştir.

Kabul etmeliyiz ki, kelime bilimi ve sözlük bilimi alanında, bu alanların yöntemiyle ilgili kaynak bulmak güçtür. Ancak böyle bir eksiklik bu alanlarda çalışma yapılmaması gerektiği anlamına gelmez.

Türkçe gönüle asla gözünü kapamamış bir dildir. O hâlde ortada birtakım eksiklikler ve zorluklar bulunsa da çalışma alanı Türk dili olanlar gönüle gözlerini kapayamazlar.

Türkçenin tadıyla en saygı değer kişiler gönül gözü açık olan insanlardır. Gönül gözü açıklardan asla fenalık gelmez; onlar sevginin, dostluğun ve kardeşliğin öğretmenidir. Ancak ne yazık ki *gönül gözü* bütünüyle açık insanların sayısı çok değildir. Belki de insanın gerçek mutluluğu daha çok sayıda insanın gönül gözünü açarak sağlanabilir.

Biz bundan dolayı bu çalışmada bilim kaygısı yanında insanları gönüllerinin de sesine kulak vermeye, sevmeye, dostluğa, kardeşliğe ve barışa çağırıyoruz. Aslında bilim de hiçbir zaman insanı dışlayamaz.

Gönlün Tarihi

Orhon Yazıtları'nda gönül kelimesi iki *Költigin*, iki de Tonyukuk kitabesinde olmak üzere *köngülte*, *köngülteki*, *köngülünçe* biçimlerinde

kullanılmıştır. Özellikle Tonyukuk yazıtındaki *könğünçe uduz-*, *könğünçe ay-* ifadeleri ilgi çekicidir. Burada *könğül* arzu, istek, dilek biçimlerinde anlamlandırılabilir.³

Bu metinlerde *könğül* göstergesi apaçık bir biçimde soyut kavramların anlatımında kullanılmıştır. Köktürkçedeki kullanımlar *könğül* sözünün aynı zamanda bir organ adı olan somut kalp veya yürekle ilişkilendirilmesine yetmiyor. Gerçi bu metinlerde *yürek* kelimesi hiç geçmemektedir.

Uygurca metinlerde *könğül* kelimesinin *könğülker-* "düşünmek, mü-lâhaza etmek, tefekkür etmek", *könğüllüg* "akıllı, ferasetli, müdrük, gönüle yakın, sevilen", *könğülsüz*, "akılsız, manasız, idraksiz" gibi türevleri vardır.⁴

Acaba *könğül* sözünün köken bakımından aynı metinlerde kullanılan ve az çok anlam ilişkisi bulunan *könğlemek* "1. Hatırlamak, düşünmek, dalmak" ve *köni* "dürüst, doğru, sadık, içten, gerçek". "2. Tam, bütünü ile, 3. Kova" kelimeleri ile bir ilişkisi var mıdır? Eğer *könğül* kelimesinin somut bir gösterileni, anlamı olsaydı o zaman *kön* "gön, deri" sözüyle ilişkisi üzerinde de düşünülebilirdi. Her göstergenin başlangıçta somut bir gösterileni olduğu varsayımı kabul edilirse, "kön" ile "könğül" arasındaki ilişki de tamamen göz ardı edilemez. Kaldı ki, *kön/ könğül* ilişkisinden söz eden bir sözlük çalışması da vardır. Bu çalışmada ... gönle bağlantılı olan, gönün altında saklı kalan, gönlün içinde olan. Anlam genişlemesiyle: gönül, yürek, sezgi gücü, kavrayış yeri, kişinin soyut evrenini oluşturan duygu varlıklarının bütünü biçiminde bir açıklama da yer almaktadır.⁵ İlk Türkçe metinlerde *könğül* kelimesi daha somut bazı kavramları da yansıtsaydı böyle bir açıklamaya katılmak daha kolay olurdu. Clauson'da ise *könğül* ile *kön* arasındaki ilişkiye imâ bile yoktur.⁶

İlgi çekici Uygurca eserlerden biri olan *Kalyanamkara Papamkara* ve başka bir adlandırmayla *İyi Prens ve Kötü Prens* hikâyesi üzerinde çalışan Hamilton *könğül* kelimesini "gönül, kalp, duygular, bilinç, dilek" biçiminde anlamlandırmış ve *könğülçe*, *könğül ber-*, *könğlüg ber-*,

³ Bk. Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, Ankara 1988, s.149 ve a.yz. *Tunyukuk Yazıtı*, Ankara 1994, s.62.

⁴ Bk. Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul 1968, s. 115.

⁵ Bk. İsmet Zeki Eyüpoğlu, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 2. baskı, İstanbul 1991, s. 289.

⁶ Sir Gerard Clauson, *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteen Century Turkish*, Oxford 1972, s. 731.

köngülün ber-, *köngülçe al-*, *könglinge kir-*, *köngli bol-* gibi” *köngül* ile kurulan deyimleşmiş birleşik fiillerin dökümünü yapmıştır.⁷

Bütün bu Uygurca metindeki deyimleşmiş yapıları Türkçede çok sık rastlanan somutlaştırma örnekleri arasında sayabiliriz. Deyim aktarmalarının bir türü olan somutlaştırmalarda genel olarak soyut kavramların daha ve somut bir biçimde aktarılması söz konusudur.⁸

Divanü Lûgati-t Türk'te *köngüllü* “gönüllü, istekli”, *köngüldeş* “gönül arkadaşı”, *köngüllen-* “gönüllenmek; çocuk – düşünmek ve anlamak; arzu etmek” gibi türevleri vardır.⁹ *Divanü Lûgati-t Türk*'te *köngül*'le ilgili farklı yapılarla bağdaştırmalar vardır: Divân'da bir yandan Uygurca metinlerdeki gibi deyimleşmiş birleşik fiillerde, diğer taraftan da değişik isim ve sıfatlarla kurulan öbekler içinde *köngül* kelimesiyle sıkça karşılaşılır.

Kaşgarî başka örnekler dışında “köngül”ü şu şekilde tanımlamıştır: “Kalp, gönül, anlayış.” Bu sözden alınarak zeki kimseye “köngüllüg er” denir. Şu savda dahi geçmiştir, *közden yırasa köngülünden yeme yırar* = gözden irak olan gönülden de irak olur. *Könglün netek* = gönülün nasıl demektir.

Bunun dışında Kaşgarî'de *köngül isigligi* “gönül sıcaklığı”, *uduk köngüllüg er* “uyanık gönüllü, anlayışlı adam”, *könglin bert-* “gönlünü kırmak”, *köngül bağla-* “gönül bağlamak”, *köngli emit-* “gönlü akmak”, *köngli kay-* “gönlü kaynamak”, *könglüm için örtedi* “gönlüm içten yandı”, *köngülni tüg-* “gönlünü bağlamak” vb. örnekler *köngül* kelimesinin ne kadar geniş bir kullanım alanına sahip olduğunu göstermeye yeter.

Divanü Lûgati-t Türk'te *köngül* göstergesi insanın duyu âlemiyle ve iç dünyasıyla ilgili soyut kavramların yansıtılmasına araçlık ediyor. Ancak bu kelimenin anlayış kavramıyla ilişkili bağlamlarda daha seyrek kullanılması ilgi çekici bir anlam gelişmesi örneği oluşturuyor. Bir

⁷ Bk. James Russell Hamilton, *Le Conte Boudhique du Bon et du Mauvais Prince en Version Ouigoure*, Paris 1971, s.127.

⁸ Doğan Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, İstanbul 1993, s. 138.

⁹ Kaşgarlı Mahmut, *Divânü Lûgati 't-Türk*, Endeks, çev. Besim Atalay, C. IV, Ankara 1985, s.361.

bakıma *köngül*’le anlatılan kavramlar bir taraftan ilişkilendirildiği diğer göstergelerle birlikte artarken öte yandan “köngül”ün daha önce yansıttığı bazı kavramlarla ilgisi zayıflıyor.

Divanü Lûgati-t Türk’te *köngül* kelimesinin *bulga-* ve *bulgan-* fiilleriyle kullanımları dilde devamlılığı göstermesi açısından da ilgi çekicidir:

Köngül bulgandı= gönül bulandı, “bir kimsenin içerisinde pis şeyler bulunan bir nesne yemekten gönlü bulanırsa veya kusarsa yine böyle denir.”¹⁰

“ol er anın könglin bulgadı= o adam onu kızdırdı.”¹¹

Gönül kelimesinin bulan- fiiliyle birlikte “midesi bulanmak, bir işten işkillenmek”, anlamıyla Orta Karadeniz ağzlarında kullanıldığını biliyoruz.¹²

Gönül kelimesinin kullanım alanını gittikçe genişlettiğini görüyoruz. Bu genişlik bir yazının sınırlarını aşıyor. Biz bu yüzden gönül kelimesindeki bu zenginliği başka yazılara bırakmayı uygun buluyoruz.

¹⁰ a.e., C. II, s. 238.

¹¹ a.e., C. III, s. 344.

¹² Ne yazık ki *Derleme Sözlüğü*’nde böyle bir kullanım yer almamıştır: bk. Türk Dil Kurumu, *Derleme Sözlüğü*, C. VI, Ankara 1972, s. 2102 ve 2155-2156.